

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2017

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 70

Memorandamu leyi yi na 9 wa tipheji.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1****Makoreketelo ya Xikambelantwisiso**

- Tanihleswi ntshikelelo wu nga eka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swi fanelangi swi xupuriwa, handle ka loko swihoxo swa kona swi cinca nhlamuselo/matwisiselo. (Hambiswiritano, swihoxo swa ha fanele swi kombisiwa.)
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito wolawo, naswona loko nhlamulo yi twala, u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kutani ri laveka eka nhlamulo, ri amukele.
- Ku hava maraka leyi nga ta nyikiwa eka swivutiso swa mavonelo eka nhlamulo ya INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa maraka.
- A ku na timaraka leti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Laha ku lavekaka tinhlamulo ta rito rin'we kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa hi mfanelo loko rito leri lavekaka ri nkhwatihatiwile/tikisiwile.
- Loko ku laveka timhaka/minkutlunya yimbirhi/yinharhu kutani mukamberiwa a nyika yo tala, koreketa yo sungula yimbirhi/yinharhu ntsena.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swa nhlawulonyingi, amukela HISWIMBIRHI, letere leri xaxameleke na nhlamulo leyi nga yona NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

TINHLAMULO: XITSHURIWA XA A

- 1.1 Hileswi a a ri na ntolovelu wo vitana vatirhi hi vito ra Mabihana loko a hlundzukile.√ (1)
- 1.2 Hileswi muholo wa yena a wu ri ehansi.√ (1)
- 1.3 Hileswi a a kotile ku pasa tidyondzo ta yena hinkwato eka Giredi ya 12 hi nyeleti.√√/Mapaselo ya yena eka Giredi ya 12 a ya ri ya xiyimo xa le henhla.√√ (2)
- (Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 1.4 A a chava leswaku loko o ka a nga kumi tiphesente ta makumetsevu eka dyondzo yin'wana na yin'wana u ta tekeriwa basari.√√/A a lava ku humesa vatswari va yena evusiwanini.√√ (2)
- (Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 1.5 A a chava leswi muti wa ka vona a wu nga nyawuli.√√ (2)
- 1.6 B.√/U va byerile vunwa.√ (1)

- 1.7 I n'weti.√ (1)
- 1.8 Hileswi xiyimo lexi a xi n'wi vilerisa swinene.√√ (2)
- 1.9 1.9.1 A va kalangi va etlela va nga dyangi na siku na rin'we.√√ (2)
- 1.9.2 A va kalangi va dyondza xikolo.√√ (2)
- 1.10 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: U lemukile leswaku mana wa yena u ponisile vutomi bya yena hikwalaho a a fanele a nga n'wi landzulangi.√√/A a vilerisiwa hileswi a ku ri khale a fihleriwile xihundla xa leswaku mana wa yena loko a kala a khwanyana nhlonge ya xikandza, a a ponisa vutomi bya yena.√√
- (Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 1.11 Mukamberiwa u ta nyika xitsundzuxo xa yena. Xikombiso: Ndzi nga n'wi tsundzuxa leswaku manana a nga landzuriwi, swi nga ri na mhaka leswaku u le ka xiyimo xa njhani.√√
- (Amukela na switsundzuxo swin'wana leswi twisisekaka.) (2)

TINHLAMULO: XITSHURIWA XA B

- 1.12 Dami ri nga ngheniwa hi switsongwatsongwana leswi nga vangelaka n'wana mavabyi.√√
- (Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 1.13 Va nga va va ri kona vanhu lava kombaka rirhandzu ra ntiyiso eka vana lava va va hlayisaka hambi va nga ri vana va vona xidzi.√√ (2)
- 1.14 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Va tsakile. Swikandza swa vona swi tlharamukile naswona n'wana u khomile rintihlo ra manana loyi a n'wi mamsaka dami.√√
- (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

TINHLAMULO: SWITSHURIWA SWA A NA B

- 1.15 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: XITSHURIWA XA A xi vulavula hi n'wana loyi a nga eku hlayisiweni, loko na XITSHURIWA XA B xi kombisa n'wana loyi a nga eku hlayisiweni.√√
- (Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)

- 1.16 Mukamberiwa u ta boxa mhaka yin'we. Xikombiso: Eka XITSHURIWA XA A ku boxiwile vuxaka exikarhi ka n'wana loyi a hlayisiwaka na vatswari va yena, kasi eka XITSHURIWA XA B vuxaka exikarhi ka n'wana na muhlayisi wa yena a byi boxiwangi.√√/Eka XITSHURIWA XA A ku vulavuriwa hi n'wana loyi a landzuleke mutswari wa yena, kasi mhaka leyi a yi boxiwangi eka XITSHURIWA XA B.√√

(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2****XITSHURIWA XA C****MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XA NDZIMANA**

- NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

Vanhu va hlayisa ndhavuko loko va pfuxelana.√ Ku va munhu a ta tekeriwa enhlokweni hi van'wana u fanele a rhangha hi ku va pfuxela.√ Ku pfuxeriwa swi phyuphyisa moya.√ Ku pfuxelana i ndlela yo kombisa vumunhu.√ Ku pfuxela van'wana swi komba leswaku wa va xixima.√ Loko vanhu va pfuxelana va kota ku hanyisana kahle.√ Ku pfuxelana swi endla leswaku hi tiva rihanyu ra van'wana na ku kota ku va pfuna.√

[Ntsengo wa marito = 98]

- Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√√√ (7)
- Matirhiselo ya ririmi (R) = √√√ (3)
- Ntsengo wa timaraka **10**

[Nkombo wa timhakankulu ntsena]

MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XO XAXAMETA TIMHAKANKULU

- NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

MINKUTLUNYA	MINTSHAHO
1. 'Vanhu va hlayisa ndhavuko loko va pfuxelana.'√	(a) Ku pfuxelana swi endla leswaku ndhavuko wa hina wu hlayiseka.
2. 'Ku va munhu a ta tekeriwa enhlokweni hi van'wana u fanele a rhangha hi ku va pfuxela.'√	(b) Munhu u fanele a sungula hi ku pfuxela van'wana loko a nga si vulavula na vona leswaku a ta tekeriwa enhlokweni.
3. 'Ku pfuxeriwa swi phyuphyisa moya.'√	(c) Ku pfuxeriwa swi endla leswaku moya wa munhu wu phyuphya.
4. 'Ku pfuxelana i ndlela yo kombisa vumunhu.'√	(d) Munhu i munhu hi van'wana vanhu, hikwalaho loko u pfuxela van'wana swi kombisa kahle leswaku u na vumunhu.
5. 'Ku pfuxela van'wana swi komba leswaku wa va xixima.'√	(e) Loko munhu a pfuxela un'wana u kombisa leswaku wa xixima evuton'wini naswona swa tikomba leswaku u kurisiwile hi mfanelo.
6. 'Loko vanhu va pfuxelana va kota ku hanyisana kahle.'√	(f) Ku pfuxelana swi pfuna leswaku vanhu va hanyisana hi ku rhula, ku nga vi na pho, wa nhonga.

7. 'Ku pfuxelana swi endla leswaku hi tiva rihanyu ra van'wana na ku kota ku va pfuna.'√	(g) Loko hi pfuxelana, swa hi olovela ku tiva loko loyi hi n'wi pfuxelaka a hanyile kahle kumbe a vabya kutani hi n'wi pfuna laha swi kotekaka.
--	---

[Ntsengo wa marito = 85]

- Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√√√ (7)
- Matirhiselo ya ririmi (R) = √√√ (3)
- Ntsengo wa timaraka **10**

[Nkombo wa timhakankulu ntsena.]

Makoreketelo ya nkomiso:

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
  - Timaraka ta 7 i ta minkutlunya ya 7: **N = (7)** (Maraka yin'we hi nkutlunya.)
  - Timaraka ti3 i ta ririmi: **R = (3)**
  - Ntsengo wa timaraka: **10**
- **Maavelo ya timaraka eka ririmi:**
  - Minkutlunya ya 1–3 leyi nga yona: Nyika maraka yin'we.
  - Minkutlunya ya 4–5 leyi nga yona: Nyika timaraka timbirhi.
  - Minkutlunya ya 6–7 leyi nga yona: Nyika timaraka tinharhu.
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile rito hi rito:**
  - Mintshaho ya 6–7: A ku na maraka leyi nyikiwaka.
  - Mintshaho ya 1–5: Nyika maraka yin'we ya ririmi.

LEMUKA:

- **Xivumbeko:**
  - Hambiloko nkomiso wu tsariwile hi xivumbeko xo hoxeka wu fanele ku kamberiswa.
  - Hambiloko nkomiso wu tsariwile hi ndlela ya minkutlunya kumbe ndzimana wu fanela wu nga onhi mongo wa timhaka.

- **Ntsengo wa marito:**

- Vakamberi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
- Ku nga susiwi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ya kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.
- Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika eka marito ya 5 lawa ku hundzisiweke hi wona kutani u nga tekeli enhlokweni lama nga ta landzela eka nkomiso.
- Minkomiso yo koma ngopfu kambe yi ri na minkutlunya hinkwayo leyi lavekaka **a yi fanelangi** ku xupuriwa.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3: XINAVETISO****XITSHURIWA XA D**

- 3.1 Eka vanhu hinkwavo lava nga swi kotaka ku xava sofa leri.√/Eka vanhu lava karhatiwaka hi mavabyi ya nhlana.√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 3.2 'Loko u xava sofa rin'we hi ku bazela hi tinghilazi timbirhi to nwa namuneti.'√ (1)
- 3.3 Xi humelerisa mhaka ya leswaku a ku na switolo swin'wana leswi nga kotaka ku endla masofa ya manyunyu handle ka xitolo xa vona.√√ (2)
- 3.4 Kun'wana u tirhisile maletere lamakulu na lamatsongo yo voyamisiwa lama hambanaka hi tisayizi ta tifonto.√√ (2)
- 3.5 Ntofontofo swi vula ku olova na ku vempfama leswi fambelanaka na ku tiphina loku munhu a nga vaka na kona loko a tshamile eka sofa leri.√√ (2)
- 3.6 Ku endlela leswaku vaxavi va nga swi voni hi ku olova leswaku vaxavisi va ta kota ku balekela ku riha loko ko tshuka ku ve na xihoxo eka sofa.√√ (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 4**XITSHURIWA XA E**

- 4.1 Ku kanerisana hi maantswiselo ya mbuyelo wa xikolo.√ (1)
- 4.2 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Vadyondzisi va xikolo lexi va nga va va nga tokotangi ku ringana.√√/Leswaku va ringetile ku antswisa mbuyelo wa xikolo kambe ku hava ku cinca.√√
(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 4.3 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ya ndzi tisela miehleketo ya leswaku a nga va a karhele.√/Ya ndzi tisela miehleketo ya leswaku a nga va a nga ri eku yingiseleni eka leswi vulavuriwaka.√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (1)
- 4.4 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Ndzi nga n'wi tsundzuxa leswaku a xixima nhlengeletano leyi naswona a teka xiave ku fana na lavan'wana.√√
(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)

4.5 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A nga va a ri matsalana wa huvo ya vufambisi bya xikolo.√ U le ku tsaleni ka makanelwa ya timhaka leti va kanelaka hi tona.√

(Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.)

(2)

4.6 Hi le layiburari.√ Laha va nga tshama kona ku vonaka xelufu ya tibuku.√

(2)

[10]

XIVUTISO XA 5

XITSHURIWA XA F

5.1 C.√/Ndlala yi fikile.√

(1)

5.2 Tintswele.√

(1)

5.3 Mufuwi un'wana u feriwile hi swifuwo swa yena hinkwaswo.√√

(2)

5.4 Ku vula ntiyiso, dyandza leri a ri hlaselangi **ntsena**√ vafuwi, kambe **hinkwerhu**√ ri hi vavisile.

(2)

5.5 Ku kombisa leswaku ku nuha ka kona a ku ri kukulu.√√/Ku kombisa leswaku a ku nuha swinene.√√

(2)

5.6 Ri tirha ku hi komba nkarhi.√

(1)

5.7 Mukamberiwa u ta tsala xivulwa hi rito 'mavele', lexi nga ta hambana hi nhlamuselo na lexi a nyikiweke xona. Xikombiso: Nhwana loyi a lahlele u kumekile, kambe **mavele** ya yena a ma tsemiwile.√

(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.)

(1)

[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30

NTSENGO WA TIMARAKA: 70